

ZSILLE GÁBOR

Világutak a filozófiában és a nyelvben

Határ Győző bölcelete

Vannak lehetetlen vállalkozások. Választott témám e lehetetlenségek egyikével, egy irdatlanul nehéz feladattal szembesít. Hiszen Határ Győző teljes életművének áttekintése, mi több, rendszerbe foglalása még a felkészült szaktudósok számára is embert próbáló küldetés. Megjelent műveinek három, sűrűn teleírt oldalnyi listája a legbátrabb vitézeket is elrettentheti: ötvennél több opus, s e címek legalább fele két- vagy háromkötetes, vaskos műveket jelöl. Ha „csupán” bölceleti, nyelv- és vallásfilozófiai munkáit vesszük, még mindig az a helyzet, hogy a tisztességes elmélyedés, töprengő-jegyzetelő olvasás becslésem szerint legalább fél évet venne igénybe; fél, vagy inkább egy teljes esztendő kizárólag Határ Győzővel, csak az ő világára figyelve – nem, ennyi hónap aligha adatik egy átlagos földi halandónak, lévén, hogy az Úristen eltörte fölötünk az idő pálcáját... Ezért is fordulok különös tisztelettel és hálával G. Komoróczy Emőkéhez és Rugási Gyulához, akik önálló köteteket szenteltek Határ Győző munkásságának. Gigászi munkával készült tanulmányaik minden, Határ Győző iránt érdeklődő olvasó számára iránytűként szolgálnak. Az eddigiekből következik, hogy értekezésem szükségszerűen gyarló és csonka; a teljességre nem törekedhetem, a hatalmas életműnek csak néhány morzsáját ragadhatom meg, csak néhány ívét vázolhatom fel.

Az irodalomkritikusok szívesen hangoztatják egy-egy költővel vagy íróval kapcsolatban, hogy „egész életében ugyanazt a verset vagy regényt írja, csak éppen mindig más szavakkal próbálva kimondani a kimondhatatlant”. Jóérzésű költő vagy író persze soha nem tenne ilyen merész kijelentést egy szerzőtársával kapcsolatban, mert jól tudja, hogy minden vers és regény egy-egy önálló mű, külön keletkezéstörténettel, külön alkotói szenvedéstörténettel, külön sorssal – még ha kívülről szemlélve azonosnak is tűnhet. Költőként-íróként alapvetően más a művek optikája, mint kívülről, a kritikusok páholyából. Úgy érzem, a költő, drámaíró, filozófus Határ Győző sokszínű munkásságára végképp nem nyomhatjuk pecsétként a *monotematikus életmű* kifejezést. Ez az

életmű alapvetően három műfajból tevődik össze: lírai, drámai és bölceleti munkákból – bár sietve hozzá kell tennem, hogy Határ Győző következetesen (és sikeresen) törekedett a műfajok határainak fellazítására, a különböző műnemek vegyítésére. Egyértelműen bölceleti munkái egységes rendszert alkotnak, a Határ névből származtatott *hatarológiát* – amely valójában egyetlen hatalmas ívű, több évtizeden keresztül végzett létértelmezési kísérlet. *Életút* című művének első kötetében e szavakkal vall erről: „Mindig a léten való elcsodálkozás volt a kiindulópontom: ontológusnak születtem, a lételmélet, a lehetséges lételméletek kristálytani alakzatai: ez gondolkodásom magva, a legkeményebb, a legreménytelenebb és legkilátástalanabb disciplina.” G. Komoróczy Emőke kiváló könyvében (*Határ Győző életműve*, Stádium Kiadó, 2003) nagyon találóan rámutat, hogy egy költő-bölcselő másként veti fel a lételméleti alapkérdéseket, mint általában szokták a filozófusok. Nem azt kérdezi: „Van-e bármiféle értelme az életnek?”, hanem úgy fogalmaz: „Hogyan is lehetne értelmetlennek nevezni azt, ami adottság?” Hiszen a költő szerint az élet önmagában hordozza értelmét, és aki megszületett, az egész egyszerűen „élni, létezni tartozik.” Rugási Gyula pedig *XX. századi freskó* című, Határ Győző életművét tárgyaló, helyenként lírai finomságú nagyesszéjében (Széphalom Könyvműhely, 2000) a hatarológiát egy film szélsőséges képsoraihoz hasonlítja: „mintha olyan film peregne a szemünk előtt, amely pillanatról pillanatra váltakozva mutatná a természet, a viruló élet jeleit, s a helyükön támadt pusztulás nyomait, vagy egyenesen a rommezőt.”

Egy-egy életművel kapcsolatban mégiscsak az a legjobb, ha magát a szerzőt hallgatjuk. Fájdalmasan sok évvel ezelőtt, 1998 szeptemberében interjút készítettem Határ Győzővel a Könyvhét című lap számára. A Magyar Írószövetség székházában, a Bajza utcában beszélgettünk; az idős mester abból az alkalomból érkezett Wimbledonból Budapestre, hogy egyidejűleg két könyve is napvilágot látott. Az interjú azt a címet kapta: *Mintha mindig is itthon éltem volna...* Többek között a Terebess Kiadónál frissen megjelent bölceleti prózájáról, *A fény megistenüléséről* is kérdeztem; kíváncsi voltam, ugyan miként fogalmazza meg alapgondolatát. Íme alapos felelete: „A filozófia a tanácstalanság előjoga. Tanácstalanság is, meg előjog is. Hozzá kell tennem: nem azért filozófálunk, mert sznobok vagyunk, vagy mert fel akarunk vágni

a többiek előtt, akik nem filozofálnak, hanem azért, mert az idegrendszerünkbe építve működik egy készítés, amely elöl nem térhetünk ki. Akármilyen tanácstalanok vagyunk, e filozofálást az idők végezetéig folytatjuk. Mindazonáltal néhány igen lényeges kérdésre vannak végleges válaszok, és *A fény megistenülése* kapcsán hadd beszéljek gondolkodásom megalapozásáról, amely a vájtfülűek és a nyitottan gondolkodók számára rendkívül egyszerűnek tűnhet. A filozófusok az antik filozófiáktól az indiaiakon át egészen a modernekig mindig úgy gondolkodtak, hogy hagyományos, már kész metaforákból indultak ki; a fejben, amelyben szellem, lélek, fény lakozott, minden készen állt, és ezek mentén haladtak előre, az aggyal mint szervvel nem sokat törődve. Én ezt a rendszert megfordítottam: amennyire csak lehetett, már nagyon fiatalon, a harmincas évek közepétől elmerültem az elme- és idegkörtan tanulmányozásában. Jártam örültek házában, megtörtént, hogy beöltöztek, és testközelből végignézhettem agyműtéseket. Később is iparkodtam lépést tartani az idegkutatás legújabb eredményeivel. Megvizsgáltam, miképpen s mivel gondolkodunk, és melyek azok a buktatók, amelyekkel az agyunk mint gondolkodó szervünk becsaphat bennünket abban az esetben, ha úgy gondolkodunk, hogy fogalmunk sincs arról az eszköztől, amellyel ezt tesszük. Ez az én úgynevezett újításom.”

A fény megistenülése című kötet valójában egy átdolgozott válogatás: anyagának számottevő része már megjelent korábbi, *Léptékváltás* című, 1995-ben kiadott könyvében. Vezérgondolata a felvilágosodás kori racionalizmus védelme az ezredfordulón hódító szellemi áramlatokkal szemben: a közeli világvége, a Végzet mindent felülíró hatalma, az eleve elrendelés fátumába vetett hit ellenében. Az első fejezetben behatóan megvizsgálja, földrajzilag milyen eltérések tapasztalhatók a misztika és a szentség fogalmának értelmezésében. A második rész témája – G. Komoróczy Emőke találó megfogalmazásában – „az eszmék felernyőző és visszaeső tűzijátéka az elmében”. A záró fejezetben, amely egyfajta függelék, az iszlám egyre fenyegetőbb térhódításáról értekezik; joggal állíthatjuk, roppant időszerűen. Meglátásom szerint Határ Győző egyik legérdekesebb tulajdonsága az ellentmondásosság, vagyis szemléletmódjának kettősége: a misztikához és általában a vallási kérdésekhez természettudományos megalapozottságú racionalitással közelít. És még racionalitása is ellentmondásos, mintha még azzal kapcsolatban is vitában állna ön-

magával. Egyfelől vallja, hogy „az istenelmélet elvetése, az ateizmus gyalázata nem egyszerű blaszfémia, hanem a megháborodás biztos jele” – másfelől arra buzdít, hogy „mérjük fel az optikus reflexív túltengését az agyállomány fiziológiás működésében”, mert gondolkodásunk egésze, különösen a fogalomalkotásunk csak ennek túltengéséből következik. Szintén határozottan állítja, hogy az emberi bölcsélet csúcsteljesítményei, arisztotelészi és kanti kategóriáink csupán a szervezetünk által termelt enzimek algoritmiájából következnek, és nem általános érvényűek. Értekezésében meglehetősen sötét képet fest úgynevezett nyugati világunkról, általában az emberiség jövőjéről. Véleménye szerint az emberi „gondolat holtpontra jutott, elérte a rajongásteológia tökéletességi fokát”; „a romlás logikájának gátfutása már az utolsó kört futja, az utolsó gátat ugorja át.” Igen, úgy véli, hogy „a gondolat megállt, diadala tetőpontján elernyed, s hervatag újkori iskoláit az elszenderedés fenyegeti”; „a gondolat telítődik, a fogalomalkotás falba ütközik; amit eddig sasszárnyak terjegetésének hittek, mára már szitakötőszárnyon cikázik, és kérészetűnek bizonyulhat a morotva fölött.” S még egy idézet a műből, egy fontos mondat a kettősség szemléltetésére: „Mennél maradéktalanabb az istenség eggyéválása a világgal, annál nagyobb a kísértés, hogy matematikus szemmel rátekinve, a Szent Formulában olyan törtet lássunk, amelyben – számlálójában a világgal, nevezőjében az istenséggel – egyszerűsíthetünk.”

Melyek a hatarológia legfontosabb elemei? Pályi András szép megfogalmazásában: „Határ Győző életművét olvasva az önmagát ismeretelméleti lényegére csupaszító és minden kínáló lelki könnyítéstől megfosztó emberi tudat drámájának részesei vagyunk.” Határ szerint gondolkodásunk hordozója az úgynevezett szenzörum, ami azt jelenti, hogy „egész testünkkel gondolkodunk”. Testünk biológiai felépítésétől nem választható el pszichés, mentális tevékenységünk. Intellektusunk az úgynevezett hústestbe van zárva – a hústest lényegében egy kapszula, az értelem börtöne. Az élet színtere az örökké lüktető östörvény, az úgynevezett Multiverzum, amelyben az ember lényegében csak mikrobatenyészet, egyfajta kvark-parány. Éppen ezért semmi okunk az önelégültségre: az emberi faj magasrendűsége egy teljesen alaptalan agyrém. Életünk a halállal lezárul, az ego megsemmisül, az érzékelés kialszik. Viszont amíg élünk, legfontosabb küldetésünk a lét alapkérdéseit

kutatni, a már felismert igazságokat továbbgondolni, ismeretfoslányokat gyűjteni a Világegyetem működéséről. Mindehhez társul Határ Győző oly jellegzetes látásmódja. Az Írószövetségben készített interjúnkban is tényszerűen elismerte, hogy racionális szemlélete ironiával társul, mi több, a blaszfémia sem áll távol tőle. Kifejtette, hogy már gyerekként iszonyodott a diktatúrától, általában pedig minden parancsuralmi rendszertől. Talán ezért, hogy előtte semmi sem szent és sérthetetlen. Tizenéves korától arra törekedett, hogy a józan észre támaszkodva lerombolja a ránk kényszerített dogmákat, a vitathatatlanak mondott igazságokat. Önmagát hívő eretneknek tartotta, hangsúlyozva, hogy az elme legfontosabb fegyvere a kételkedés.

Mindebből következik, hogy Határ Győző a kereszténységről is kritikusan, „eretnek” módon gondolkodott. Nem véletlen, hogy egyik kedvenc ókori bölcselője Julianusz Aposztata volt, akinek „Ázsia volt a hitelenség tanháza”. Egyik legfontosabb bölcséleti művében, a hazánkban 1991-ben a Pannon Könyvkiadónál megjelent *Intra Muros* című értekezésben átfogó filozófia- és kultúrkritikáját tárja elénk. *Intra Muros*, vagyis a falakon belül: Rugási Gyula szavait idézve Határ Győző „nem belülről támad, illetve védekezik, hanem sokkal inkább kívülről, a bekerített zsidó-keresztény univerzum falain kívül rekedve”. A vallásról általában mértéktartóan, botránkoztatástól mentesen ír, de olykor meglehetősen szigorral fogalmaz: nem rejti véka alá meggyőződését, hogy az egyházak hitelüket veszítették, társadalmi szerepük megszűnt, idejük lejárt. A kereszténységet éles ítélettel kannibál-vallásnak tartja, mert felzabálja tulajdon Krisztusát. A hatarológia egyik sarkalatos kérdése úgy szól: „Mi lett volna, ha nem születik meg a kereszténység?” Határ Győző ennek szellemében rakja össze a saját mozaikszerű filozófiatörténetét. Véleménye szerint mindaz, amit a kétezer éves keresztény civilizáció a maga zárt mindenségében (*Intra Muros*, azaz a falakon belül) felépített, idővel majd úgy hullik darabokra, hogy a filozófusok legfőbb feladata a dirib-darab részek felkutatása és összerakása lesz. Műve hetedik fejezetében Határ Győző kérdésekkel fordul hozzánk, majd felállítja társadalmi bajaink diagnózisát: „Milyen főúri álom kéjmenyországából pottyantunk a valóság kősvatagába, és miért? A tények miféle Kalahári-sivatagában ébredtünk fel, és hogyan? Van valami, amiben mi mindnyájan – kapitalisták, szociáldemokraták, utó-

pista maoisták, utópista anarchisták, teozófusok, sátnáhívók, szellemhajtók, soványítókéra-szakértők, kimutatkozók, közpénzből eltartott mezei próféták, aszfaltüdvözítők, hitbuzgalmi környezetvédők, szélsőséges nyugati hülyék és szélsőséges nyugati okosok egytől egyig, egyaránt elmaraszthatók vagyunk. Valamennyien *intra muros* éltünk, mindannyiunkban második természetűvé vált az *intra muros*-pszichózis. Eddig a nyugati civilizáció az emberiség roppant kísérleti laboratóriuma volt. A tökéletes védettség érzetében, nyakló nélkül kísérleteztünk, ebbeli becsvágyunknak sem a lángelme megérezése, sem a józan paraszti óvatosság nem szabott határt”.

Mindamellett hiba lenne elhallgatnunk, hogy egyes vallástörténészek és filozófusok finoman szólva vitába szállnak Határ Győző vallásbölcseleti téziseivel. Mi több, akadnak tudósok, akik egész filozófiai munkásságát végső soron blöffnek tartják, egyfajta provokatív, a játékos kedvű költő által kieszelt tréfának. Határ vitriolos tollú bírálói közé tartozik Buji Ferenc, aki *A fény megistenülése* című munkát egyenesen a vallásbölcselet mélyrepülésének tartja. Ellenvetéseit természetesen pontokba szedve részletesen kifejti – ismertetésükre e helyen nincs lehetőség. Mindenesetre azt a bírálók – így Buji Ferenc is – elismerik, hogy Határ Győző „azon kevesek közé tartozik a XX. századi magyar irodalomban, akik komoly bölcséleti-vallásbölcseleti kitekintéssel rendelkeztek, s ezért nevét gyakran szokás együtt említeni Hamvas Béla nevével.” Ám a bírálók sietve hozzátesszik: nagy hiba párhuzamba állítani e két nevet és életművet. Mivel nem vagyok e tudományágak szakértője, a kritikus hangokkal kapcsolatban óvakodom állást foglalni – mindössze tényszerűen megállapítom az ellentétbor létét.

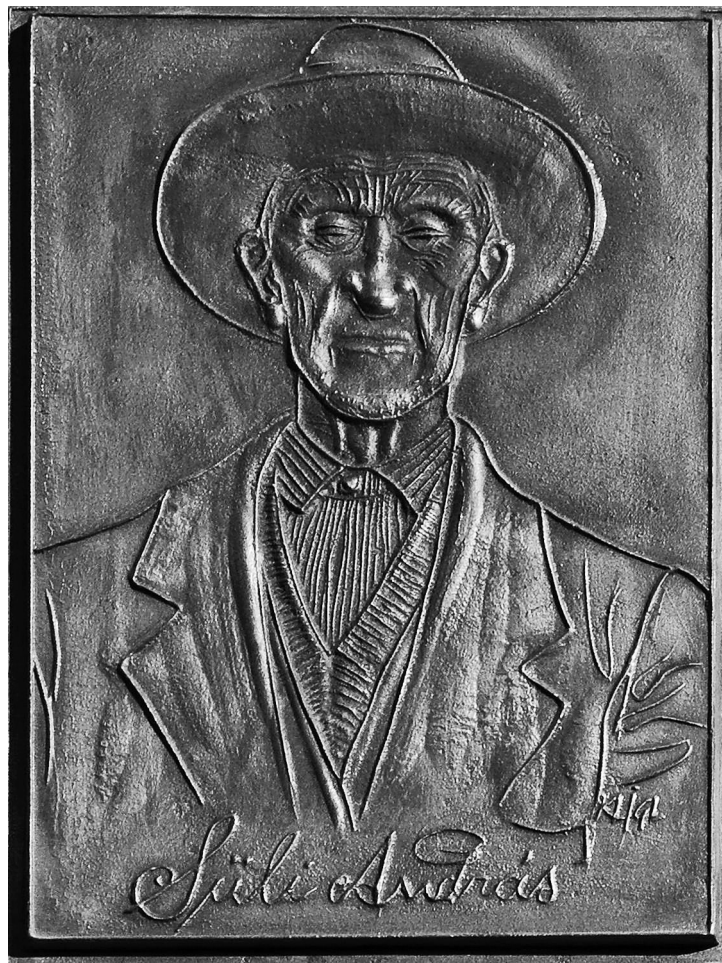
A fény megistenülése 37. oldalán Határ Győző megállapítja: „Kipányvázva születünk. Kipányvázva a nyelv, a földrajzi hely, a korszak és a kor hiedelemvilága közt. Négy mélyre vert cövek, melyek mind egyike elmozdíthatatlan.” E négy cövekből most a nyelvre összpontosítunk. 1998-as beszélgetésünk során arról is kérdeztem a mestert, hogy az idegenben töltött évtizedek során miként élte meg az anyanyelv megőrzésének feladatát, kalandját. Milyen viszonyban áll az anyaországban napjainkban beszélt köznapi nyelvvel? Szomorúsággal a hangjában válaszolt: „Én ezt a fajta mai magyar nyelvet csak nyomtatásban olvasom: az új regényírók beleveszik műveik párbeszédeibe, én pedig kerülgetem, kóstolgotom

és tanulom, akár egy idegen nyelvet. Megtanulom, megpróbálom használni is, de nem az igazi: mintha csak lombikban főzték volna, csupán egy lombik-nyelv. Amióta haza-hazajárok – meglehetősen gyakran –, iparkodom bepótolni ezeket a csaknem pótolhatatlan mulasztásokat. Amikor a Szovjetunió zuhanása és elolvadása még sehol sem volt, és a magamfajta öregember nem gondolta volna, hogy ez még az ő életében bekövetkezik, olyan gondolatok is megkörnyékeztek, hogy ha ilyen mértékben sorvad az anyanyelvem – márpedig sorvad –, akkor egyszer majd nem leszek. Ezt úgy fejeztem ki, hogy engem is elér a nyelvhalál. Akkor már csak olyan könyveket tudnék írni, amelyeket idehaza senki sem ért, vagy azt mondanák rá, hogy olyasféle nyelvemlék, amelyhez szótár kell, amelyhez meg kell kérdezni a nagypapát, aki még érti ezt a nyelvezetet. Ezzel kapcsolatban eszembe jut, hogy 1945-ben, a világháború végeztével hazatért egy nagy emigráns, az öreg Ignótus, akit az egész magyar irodalom kellő tisztelettel várt és fogadott. Ennek alkalmából megjelent tőle egy féoldalas vezércikk az egyetlen akkori napilapban, amelynek az

volt a címe: *Szabadság*. Nagy reverenciával elkezdtem olvasni a cikkét, és nem értettem. Ignótus még az 1900-as nyelvet vitte ki magával, és az időközben annyira elvénült, hogy szinte idegen volt. Amikor oly sok év után először hazajöttem, attól féltem, hogy engem is utolér ez a sors, és nem fognak érteni. Másfelől azzal, hogy Magyarország ismét szabad, és én megint szabadon hazajöhetek, helyreállt a dolgok rendje. Természetesnek veszem ezeket a budapesti látogatásokat. Ennek nagyon örülök – ám az ember, amilyen hálátlan állat, a kínok és a gyötrelmek elmúltával alszik egyet erre az öröme, és máris elfelejti. Mintha mindig is itthon éltem volna, és roppantul jól esik, hogy nem kell szabadkoznom, és minden további nélkül visszafogadnak.”

Igen, visszafogadás. Határ Győző bölcséleti műveiről töprengve egy jószerével végtelen témában bolyongunk. Számptalan kulcsfogalmat, gondolatkört még csak meg sem említettem. Mégis, hadd tegyem ki most itt a pontot, ennél a szónál: visszafogadás. Hosszú és tartalmas élete alkonyán Határ Győző visszatalált szülőhazájába. És halála után sem feledkeztünk meg róla.

Sili András, paraszt festő (Algyő, 2006)